

7. Яворська А. О. Мирний договір між Рамсесом II та хетським царем Хаттусілі III. *Історіосфера: матеріали Шістнадцятої наук. конф. викладачів, здобувачів вищ. освіти та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського* (7–8 квітня 2017 р.). Одеса: ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2017. С. 83–88.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-614-3-1-28>

ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ ПРИ ЗВЛЬНЕННІ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ: ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ТА ВІДПОВІДНОСТІ МІЖНАРОДНИМ СТАНДАРТАМ

Шморгун В. О.

*аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародний університет
м. Одеса, Україна*

Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй для попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи) від 14.12.1990, які є фундаментальним міжнародним документом та основою для формування в Україні ювенальної юстиції, наголошують на тому, що варто уникати покарання дитини за поведінку, яка не заподіює серйозної шкоди розвитку самої дитини або шкоди іншим. При цьому визначають, що вчинки молодих людей або їх поведінка, яка не відповідає нормам і цінностям, прийнятним у конкретному суспільстві або конкретній державі, у багатьох випадках пов'язані із процесом дорослішання, тобто поведінка більшості індивідів з часом як правило змінюється [1].

Мінімальні стандарти правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985, орієнтують держави не допускати передчасного застосування до неповнолітніх кримінального покарання, особливо у виді позбавлення волі, та визначають, що доцільно надавати перевагу опіці та нагляду, пробації, громадським роботам, фінансовим покаранням, компенсації та реституції, передачі на виховання [2].

Конвенція ООН про права дитини, яка була ратифікована постановою Верховної Ради України № 789-ХІІ від 21.02.1991, передбачає, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини [3].

Частиною 1 ст. 3 КК України визначено, що законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизначених принципах і нормах міжнародного права [4].

Міжнародні стандарти орієнтують Україну на те, що основою кримінально-правової політики протидії правопорушенням неповнолітніх має стати дружба до дітей системою ювенальної юстиції.

Як вірно зазначає Л. Тімофєєва, класична модель «за злочин – покарання» вже не вирішує завдань, які постають перед сучасним кримінальним правом України. Особливо це стосується реагування та протидії злочинам серед неповнолітніх [5, 228].

В умовах сьогодення виникла необхідність приведення національного законодавства України щодо кримінальної відповідальності неповнолітніх до міжнародно-правових стандартів, визначення дієвих заходів кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у неповнолітньому віці.

Зі змісту ч.ч. 1, 2. ст. 105 КК України слідує, що примусові заходи виховного характеру є альтернативою кримінальному покаранню.

Пленум Верховного Суду України у своїй постанові «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» № 2 від 15.05.2006 орієнтує, що метою застосування таких заходів має бути забезпечення інтересів неповнолітнього, які полягають в одержанні не тільки належного виховання, а й освіти, лікування, соціальної, психологічної допомоги, захисту від жорстокого поводження, насильства та експлуатації, а також у наявності можливості адаптуватися до реалій суспільного життя, підвищити загальноосвітній і культурний рівень, набутти професію та працевлаштуватися (п. 1 постанови) [6].

У постанові від 09.10.2023 у справі № 233/2288/22 Верховний Суд зазначив, що основним принципом, яким повинен керуватися суд під час обрання виду примусових заходів виховного характеру неповнолітньому, є забезпечення якнайкращих інтересів дитини [7].

Офісом Генерального прокурора України, Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством юстиції України та Міністерством соціальної політики України 01.06.2023 видано наказ № 150/445/2077/5/187 «Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність», який визначає, що у відповідних справах слід надавати перевагу таким примусовим заходам, які можуть мати виховний вплив, а також сприяти відшкодуванню збитків, завданих правопорушенням та застосовувати покладення на неповнолітнього, який досяг 15-річного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку щодо відшкодування завданих майнових збитків [8].

Проте, якщо порівняти види примусових заходів виховного характеру, які були визначені КК України від 28.12.1960 та КК України від 05.04.2001, то вони майже не зазнали змін.

Нами виявлено низку проблем щодо практичного застосування вказаних заходів в умовах сьогодення примусових заходів виховного характеру при звільнення неповнолітнього від покарання на підставі ст. 105 КК України, зокрема:

1. Відсутність чіткого законодавчого визначення мети застосування примусових заходів виховного характеру.

2. Фактично декларативний характер такого примусового заходу виховного характеру як застереження.

3. Неефективність передачі неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють, а також педагогічного чи трудового колективу, окремих громадян як самостійного виду примусового заходу виховного характеру.

4. Надмірна репресивність примусового заходу виховного характеру у вигляді направлення неповнолітнього до спеціальних установ.

5. Невідповідність окремих видів примусових заходів виховного характеру принципу правової визначеності та надмірна дискреція суду при їх застосуванні.

6. Відсутність механізму виконання майже всіх примусових заходів виховного характеру та контролю за їх дотриманням.

На підставі проведеного аналізу нами сформульовано пропозиції щодо внесення змін до КК України та КПК України, зокрема, запропоновано:

1. Законодавчо визначити поняття примусових заходів виховного характеру та мету застосування вказаних заходів.

2. Виключити з переліку примусових заходів виховного характеру такі малоефективні заходи як: застереження; передача під нагляд батьків, або осіб, які їх замінюють; направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення.

3. Визначити перелік видів обмежень дозволів і вимог до поведінки неповнолітнього, які можуть бути застосовані до останнього у разі звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, а також межі застосування таких примусових заходів.

4. Встановити строки застосування примусових заходів виховного характеру та порядок застосування кількох видів примусових заходів виховного характеру одночасно.

5. Врегулювати порядок заміни застосованих судом примусових заходів виховного характеру у разі настання обставин, які унеможливають їх виконання, а також дострокового припинення застосування до неповнолітнього примусового заходу виховного характеру у вигляді направлення до спеціальної навчально-виховної установи.

6. Виключити зі ст. 105 КК України положення щодо призначення неповнолітньому вихователя.

7. Включити до переліку примусових заходів виховного характеру такий захід як покладення на неповнолітнього обов'язку виконувати заходи, передбачені пробачіною програмою.

Крім того, слід внести зміни до відповідних законів, що регулюють діяльність органів та служб, на які покладено захист інтересів дітей та профілактику вчинення неповнолітніми правопорушень, стосовно роботи з

неповнолітніми, які звільнені від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Впровадження запропонованих змін, на нашу думку, сприятиме ресоціалізації неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, та приведенню національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів.

Література:

1. Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй із запобігання злочинності серед неповнолітніх (Керівні принципи Ер-Ріяда). Резолюція 45/112 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU90377> (дата звернення: 01.05.2026).

2. Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються судочинства неповнолітніх («Пекінські правила», 1995 року) : Збірник міжнародних документів та нормативно-правових актів України з питань соціально-правового захисту дітей, частина 1. Київ : Логос, 2001. 595 с.

3. Конвенція про права дитини: прийнята 44-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1989 р. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 01.05.2026).

4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 01.05.2026).

5. Тімофєєва Л.Ю. Особливості застосування європейських стандартів щодо неповнолітніх у кримінальному праві України. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 4. С. 228–232. URL: <https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/4/44.pdf> (дата звернення: 01.05.2026).

6. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06> (дата звернення: 01.05.2026).

7. Постанова Верховного Суду від 09 жовтня 2023 р. у справі № 233/2288/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114228604> (дата звернення: 01.05.2026)

8. Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність. Спільний наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства соціальної політики України № 150/445/2077/5/187 від 01 червня 2023 р. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23?lang=en#Text> (дата звернення: 01.05.2026).